

Дічек Н.П.,
доктор педагогічних наук,
професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
n.p.dichek@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-2185-3630

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ К. Д. УШИНСЬКОГО

Як обґрунтував відомий український історик, професор Ю.Шаповал (Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України), звертання сучасників до подій і постатей минулого, необхідність вести з ними постійний, нескінченний в часі діалог, по-перше, є ознакою цивілізованого соціуму, по-друге, це нагальна потреба освічених, національно мислячих нащадків [15, с.5]. Рідна історія постає дзеркалом буття людини-народу, джерелом національної гордості, інструментом формування усвідомленого розуміння своєрідності національного архетипу, сенсу і досвіду національних традицій, перемог і здобутків. Національна історія відіграє й важливу імагологічну роль, бо, читаючи твори з історії нашої країни, в іноземців формуються уявлення про Україну, про українців, тобто її та їхні *образи*.

А для освітян, педагогів і викладачів, чи не головною функцією історії освіти є те, що вона – дієвий інструмент виховання у дітей і молоді патріотичних і громадянських почуттів, відіграє присутню роль у їхній соціалізації у дусі етнонаціональної ідентичності.

Життєві історії, надбання, діяльність знакових постатей, людей-символів відіграють присутню роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства. Вони також є важливим складником національного наративу. Життя (у найширшому сенсі) видатних людей – це персоніфікована історія нації.

До таких знакових постатей відносимо видатного педагога, засновника наукової педагогіки, зачинателя вітчизняних студій з порівняльної педагогіки Костянтина Дмитровича Ушинського (1823-1870). Переконані, що розвиток

історичної пам'яті є одним з ключових шляхів формування в українській молоді національної самоідентифікації, а історико-освітня біографіка саме й слугує невичерпним джерелом створення культурно-історичних містків між минушиною і сучасністю [1]. Тому на часі актуалізація уваги до ідей, педагогічних настанов, творчості К.Д.Ушинського і як видатного українця, і як визнаного виховника, чиї ідеї не втратили значущості, і як національного ювіляра, чиє ім'я необхідно увічнити. Публікації про нього вважаємо частиною гуманітарної презентації України.

Водночас слід зауважити: ще зовсім недавно, років 15-20 тому, К.Д.Ушинського означували як «видатного російського педагога», оскільки зважали виключно на те, що він писав педагогічні твори російською мовою і працював в обставинах імперського часу. Однак, завдяки копітким пошукам українських дослідників – в архівних документах, приватному листуванні, спогадах – знайдено неспростовні докази того, що і діди, і прадіди вченого були українцями, вони мешкали на українських землях, володіли українською мовою, цінували її співучість і багатство [3-10; 16]. Понад це, в листі до педагога Л.М.Модзалевського К.Д.Ушинський особисто написав: «Я – українець ...» [16]. Слід також додати, що й у своїх записах, розкиданих сторінками щоденників [12], мемуарів і педагог, і його сучасники та друзі неодноразово вказували на його українськість, «пристрасну любов до батьківщини¹» [2, с.404], тобто визнавали виразну приналежність його творчості – і літературної, і власне педагогічної – до традицій української культури. Вважаємо, що доказом цього слугує і своєрідність світогляду та ментальності видатного педагога, відображені в його рукописній спадщині, у проголошуваних освітньо-виховних ідеях, в емоційно забарвленому ставленні до людей і природи, в акцентуванні уваги на почуттєвій сфері життя дитини.

¹ Йдеться про хутір Богданка, поблизу міста Новгород-Сіверська (Чернігівська губернія, нині – Сумська область України), де в батьківському домі на березі Десни пройшли дитячі і юнацькі роки К.Д.Ушинського. Цю місцину він «гаряче любив і завжди із захватом згадував; ...лише там він був цілком здоровим і міг вільно займатися улюбленою справою» [2, с.404; с.408]. Цю любов він зберіг до самої смерті [там само].

На нашу думку, чільне місце в установленні історичної справедливості і поверненні імені педагога до пантеону славетних українських мислеників посідає український краєзнавець-освітянин, дослідник Сіверщини Віктор Терлецький. У своїх книгах і статтях, опираючись на ґрунтовне вивчення церковних, громадянських, літературних, рукописних архівів він чи не найаргументованіше довів належність К.Д.Ушинського до українства і думками, і душею [3-10].

Тому маємо неспростовні підстави розглядати освітньо-філософські ідеї великого педагога як частину освітньо-філософської думки України другої половини ХІХ ст.

Якщо заглибитись в історію розвитку філософії і педагогіки, то вочевидь постає важливий факт: усі видатні педагоги так чи інакше розвивали певні положення того чи того філософського дискурсу, до якого тяжіли і який вважали доцільним для досягнення певної виховної мети, а більшість визначних філософів на завершення своїх теоретичних побудов розробляли власні етичні моделі. Сутність такого феномену полягає, принаймні, у частковій спорідненості предмету вивчення і філософії, і педагогіки, яким виступає людина. Саме у сфері визначення цілей, шляхів і методів формування етичної позиції і світоглядних принципів особистості найбільше дотикаються одна до одної пізнавальна суть філософії і практична – педагогіки. Тому не дивно, що найталановитіші вчені-педагоги у ході своєї практичної діяльності піднімаються до вершин філософських узагальнень.

На наше глибоке переконання, для автентичного досягнення педагогічної спадщини будь-якого непересічного чи вчителя-практика, перш за все необхідно визначити етичні підвалини його світогляду, з'ясувати, якими етичними категоріями оперував діяч для обґрунтування виховних і дидактичних положень, на яких філософських засадах вибудовував педагогічні міркування або здійснював виховні експерименти. Саме таким чином розмірковував Костянтин Дмитрович, про що збереглося свідчення близького знайомого й багаторічного колеги Ю.С.Рехневського, який писав: «Будь-якому

явищу, що зацікавило, Ушинський намагався віднайти філософські засади й у всіх працях слідував філософським началам» [2, с.407].

Стисло-тезово узагальнимо² свої тлумачення світоглядного і філософського підґрунтя побудови К.Д.Ушинським педагогічної теорії. Його філософсько-педагогічний підхід до розв'язання проблем освітньо-виховної діяльності з позицій сьогодення слід характеризувати, по-перше, як холістичний, бо педагог обґрунтував необхідність досліджувати *всі* сфери функціонування/вияву дитини/людини («душевну і тілесну природу й обставини світу, де людина живе (соціум – прим.)») [11, передмова, с.23]), щоб доцільно і цілеспрямовано сприяти її формуванню і розвитку *всіх* її сфер – і душевних (розумової, вольової, емоційної), і тілесної або фізичної, і духовної (про цю сферу педагог не встиг написати, але зазначав її у передмові³).

По-друге, філософсько-педагогічний підхід К.Д.Ушинського ґрунтується на антропоцентричному позитивізмі, бо передбачає базування педагогіки на досягненнях всіх наук про людину (позитивне знання), що існували на той час. Позитивізм педагога переплітався зі світоглядною орієнтацією на соціальну емансипацію, як початки лібералізму. Яскравим підтвердженням цієї тези є роздуми К.Д.Ушинського, вміщені у фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1867-1868).

З осмислення й аналізу творів, епістолярію, щоденникових записів Костянтина Дмитровича постає, що для його способу мислення характерною була зосередженість на аспектах свободи у розгляді людської природи, віра в спроможність людини змінювати життя на краще, зокрема засобами освіти, а всебічне обґрунтування необхідності змін і розвитку розглядається як запорука руху вперед. Разом з тим він критично зауважував, що, допоки не буде середовища, де б вільно, на підставі науки формувалися педагогічні переконання, що тісно пов'язані з філософськими переконаннями, суспільне виховання не матиме фундаменту, який створюється міцними переконаннями

² Повний виклад подано в нашій статті.

³ До твору «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології»

вихователів» [11, передмова с.25]. До середовища, де формуються педагогічні переконання, вчений відносив філософську і педагогічну літературу та університетські кафедри філософії, психології, історії. Додамо, що пропаговане наразі культивування в молодому поколінні як важливої життєвої компетенції критичного мислення, було яскравою рисою особистості Костянтина Дмитровича. Спогади сучасників вказують на це [12].

Зауважимо, що всі окреслені аспекти освітньо-філософського розуміння К.Д.Ушинським природи людини, законів суспільного життя і розвитку науки співіснували і перепліталися в його способі мислення з глибокими християнськими переконаннями, а «релігійні переконання поєднувалися з переконанням, що свобода є найвищим благом» [2, с.408].

По-третє, у філософсько-педагогічному підході К.Д.Ушинського вочевидь проглядаються зачатки екзистенційної діалектики, спрямованої на внутрішнє буття (екзистенцію), в якому концентрується особистість. Тому діалектика переживань, структура переживань, так розлого представлені вченим у I-II частинах вже згаданої фундаментальної праці [11], це своєрідне обґрунтування вченим існування людини в певних ситуаціях, акцентуація її приналежності до певного народу, яка емоційно-інтуїтивно усвідомлювалася педагогом (з чого й випливає, на нашу думку, його переконаність у виключному значенні для розвитку дитини початкового рідномовного навчання, культурно розвиненої атмосфери родинного виховання як виховного середовища), наявності в неї певних біологічних, психологічних тощо властивостей, що сукупно визначають її своєрідність. Емоційно напружені антиномії були властиві й особі самого К.Д.Ушинського⁴. Вони є рушіями збурення внутрішнього світу, що й спонукає особу до виходу за межі повсякденності, до свого вивільнення, до свободи. Знову підійшли до розуміння складних, часом суперечливих, але тому й проривних ідей, народжених співіснуванням в особі К.Д.Ушинського антиномічних чинників, що рухають

⁴ Достатньо перечитати листування і щоденники К.Д.Ушинського, де увиразнюється його екзистенція, переживання, внутрішня боротьба з власною недосконалістю[12].

думку вперед.

Нарешті, по-четверте, вважаємо, що для тогочасного європейського педагогічного дискурсу охарактеризований нами філософсько-педагогічний підхід К.Д.Ушинського до узasadнення теоретичної педагогіки можна визнати цілком новаторським. А тому варто зробити праці і надбання педагога відомим бодай у фахових колах європейських учених і дослідників.

К.Д.Ушинський для нас постає персоніфікованим уособленням не лише філософії освіти ХІХ ст., а й прикладом сміливого екзистенційного вибору людиною свого, бодай і не легкого, шляху до самореалізації.

Література

1. Попик, В.І. (2021). Біографіка в роки незалежності України: етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми, завдання та перспективи майбутнього роквитку. *Українська біографістика*. Вип. 22. С.13-38.
2. Рехневський, Ю.С.(1952). Костянтин Дмитрович Ушинський (некролог). *Вісник Європи*. 1871. №2. У: Ушинський К.Д. Зібрання творів У 11 Т. Т.11. М.-Л., Вид-во АПН. С.402-429. (рос. мовою).
3. Терлецький, В. (2010). Пошуки і знахідки на ниві ушинськознавства (3 нагоди 140:річчя від дня смерті К.Д.Ушинського). *Сіверянський літопис*. № 4-5. С. 179-192. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2010_4-5_13
4. Терлецький, В. (1998). Сторінки життєпису Костянтина Ушинського *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 32—45.
5. Терлецький, В. (1998). Костянтин Ушинський і Сумщина. Суми . Собор, 102 с.
6. Терлецький, В. В. (2001). Роде наш красний: Ушинські крізь призму століть. Суми: Собор, 2001. 215 с.: іл.
7. Терлецький, В. (2002). «Моя ідея Кавказу»: К. Д. Ушинський і Грузія. *Хроніка 2000* : укр. культуролог, альм. К., Вип. 47/48. С. 248—258.
8. Терлецький, В. (2005). Ушинський — наш, і за походженням, і за духом! *Слово Просвіти*. 6—12 жовт. (Ч. 40). С. 7.
9. Терлецький, Віктор. (2011). Рід Ушинських. *Пам'ять століть*. №1-2. С.261-276.
10. Терлецький В. (2010). Сіверянське коло К.Д.Ушинського. Суми, Мрія-1, 114 с. Ушинський К.Д. (1983). Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. У: Вибр. пед. твори: у 2 т. Київ, Рад. школа. Т.1. С. 192-471.
11. Ушинський К. Д. (1952). Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. У: Ушинський К. Д. Твори в 6 т. Т. 4 / Відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. Київ. Рад. Школа. С. 28 —451.

12. Ушинский К. Д. (1952). Материалы биографические и библиографические. У: К. Д. Ушинский. Собр. соч. в 11 т. Т. 11. 668 с. (рос. мовою).
13. Ушинський К. Д. (1954). Про засоби поширення освіти через грамотність. У: Ушинський К. Д. Твори: в 6 т. Т.1. Київ, Рад. письменник. С. 168-176.
14. Ушинський К. Д. (1954). Питання про народні школи. У: Ушинський К. Д. Твори: в 6 т. Т.1. Київ, Рад. письменник, 1954. С. 219-226.
15. Шаповал, Ю. (2013). Вступне слово. В.: Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД. С.5.
16. Шендеровський, В. (2001). „Ні, Я Українець”. Великий педагог світової слави Костянтин Ушинський. *Укр. слово*. 2001. 14—20 черв. (№25). С. 13.